

PROBLEMY ROZWOJU ROLNICTWA NA OBSZARACH PRZYGRANICZNYCH ZACHODNIEJ POLSKI W OPINII WÓJTÓW I BURMISTRZÓW GMIN ¹

Aleksander Lewczuk, Wojciech Gotkiewicz

Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wstęp

Trwający od piętnastu lat proces przemian ustrojowych w Polsce postawił przed naszą gospodarką, w tym także rolnictwem, nowe bezprecedensowe wyzwania. Wiążą się one z pilną koniecznością głębokiej restrukturyzacji i modernizacji sektora rolnego. Ponadto ważnym problemem jest niwelowanie skutków zapóźnień cywilizacyjnych na obszarach wiejskich. Wprowadzenie gospodarki rynkowej na wsi i w rolnictwie spowodowało głęboki kryzys, który objął ponad 80% rodzin rolniczych. Pojawiły się nowe problemy rolników i ich rodzin, dotychczas nie spotykane w całym okresie powojennym.

Najważniejszą i najtrudniejszą barierą procesu restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa jest zbyt wolne tempo przemian strukturalnych. Ograniczenie barier przemian strukturalnych na obszarach wiejskich jest warunkiem przyspieszenia procesu restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa oraz wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Zdaniem wielu autorów [BRODZIŃSKI, LEWCZUK 2002; CHYŁEK i in. 1996; BERNAT-JARKA 2004] bariery rozwoju obszarów wiejskich związane są bezpośrednio ze strukturalnymi problemami rozwoju rolnictwa i jego otoczenia. Wśród najważniejszych barier należy wymienić strukturę agrarną, społeczno-zawodową, instytucji wiejskich oraz efektywność produkcji rolniczej. Struktura agrarna polskiego rolnictwa jest nadmiernie rozdrobniona, a w niektórych regionach wręcz zacofana i archaiczna. Poprawa struktury agrarnej napotyka na wiele barier, które wynikają głównie z przeludnienia agrarnego, ubóstwa materialnego mieszkańców wsi, a także niskiej świadomości i braku postaw aktywnych.

Zasadniczą rolę w przemianach strukturalnych w rolnictwie i na obszarach wiejskich winny odgrywać samorządy lokalne i władze gmin. Szczególnie dotyczy to prezentacji możliwości i atrakcyjności gminy jako miejsca inwestowania, pomocy w organizacji przedsięwzięć gospodarczych, przyznawaniu ulg podatkowych itp. Stąd też bezpośrednio w gminach należy szukać sposobów na rozwiązywanie lokalnych problemów, w tym zwłaszcza przemian strukturalnych w rolnictwie i jego

¹ Badania dofinansowane przez Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej w Warszawie.

otoczeniu [MICKIEWICZ i in. 2004].

Celem niniejszej pracy było poznanie stanu i możliwości rozwoju rolnictwa na obszarach przygranicznych zachodniej Polski i jego miejsca w realizacji strategii ekorozwoju.

Metodyka badań

W badaniach główna uwaga została zwrócona na czynniki warunkujące proces modernizacji gospodarstw rolnych, a więc różnego rodzaju przemiany strukturalne w samych gospodarstwach i ich otoczeniu. Badając jednak proces modernizacji gospodarstw rolnych nie można pominąć drugiego, równoległego procesu jakim jest wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, mimo że nie był on zasadniczym celem badań. Nowa filozofia rozwoju obszarów wiejskich nakazuje łączyć oba te procesy, przy czym bez wielofunkcyjnego rozwoju wsi nie uda się dokonać przemian strukturalnych w rolnictwie. Stąd też przedmiot badań z konieczności obejmuje problemy i zjawiska związane z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich.

Badania empiryczne zostały przeprowadzone w czwartym kwartale 2002 roku na obszarach przygranicznych zachodniej Polski. Zasięg terytorialny badań obejmował gminy wchodzące w skład następujących euroregionów: „Nysa”, „Sprewa-Nysa-Bóbr”, „Pro-Europa-Viadrina” i „Pomerania”.

W niniejszej pracy wykorzystano głównie wyniki badań, które uzyskano w oparciu o wywiad z zastosowaniem kwestionariusza z 140 wójtami i burmistrzami gmin wchodzących w skład wyżej wymienionych euroregionów.

Wyniki badań i dyskusja

Obszary wiejskie zachodniego pogranicza Polski posiadają niezbyt korzystne warunki dla rozwoju produkcji rolnej. Jakość gleb w badanych gminach zachodniego pogranicza z uwzględnieniem poszczególnych euroregionów przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1; Table 1

Jakość gleb w gminach zachodniego pogranicza Polski
Soil quality classes in the Western Poland borderland communes

Wyszczególnienie Specification	Euroregiony ¹ ; Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
I-II	4,3	1,1	1,0	3,0	3,7
IIIa-b	29,5	17,3	15,6	30,4	22,2
IVa-b	50,4	34,8	39,5	42,0	40,2
V-VI	15,8	45,5	43,8	22,9	33,9

¹ Objaśnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Stwierdzono, że ponad co piąty hektar (22,2%) ziemi użytkowanej rolniczo w badanych gminach zachodniego pogranicza znajduje się w klasie IIIa-b. Dominują jednak gleby zaliczane do klasy IV a-b (40,2%). Gleby klasy I-II zajmują tylko 3,7% ogółu gleb, zaś klasy V-VI aż 33,9% (tab. 1).

Nieco inaczej przedstawiają się warunki dla rozwoju rolnictwa w poszczególnych makroregionach zachodniego pogranicza kraju. Generalnie należy stwierdzić, że warunki te są dość zróżnicowane.

Obszary wiejskie Euroregionu „Nysa” posiadają niezbyt korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa. Z badań wynika, że dominują gleby zaliczane do klasy IVa-b (50,4%) oraz IIIa-b (29,5%). Gleby klasy I-II zajmują tylko 4,3% ogółu gleb w euroregionie. Niska jakość gleb w pełni potwierdza wcześniej przedstawione opinie wójtów i burmistrzów o pilnej konieczności przebudowy dominującej obecnie funkcji rolniczej w około 80% gmin na wielofunkcyjny rozwój wsi, a głównie w kierunku funkcji rolniczo-turystycznej i turystycznej.

Obszary wiejskie Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr” mimo sprzyjającego klimatu (długi okres wegetacji i dobre ukształtowanie powierzchni) posiadają trudne warunki do produkcji rolnej ze względu na bardzo słabe gleby. Ponad co trzeci hektar ziemi (34,8%) użytkowanej rolniczo znajduje się w klasie IVa-b. Natomiast 45,5% gleb znajduje się w klasie V-VI. Warto również podkreślić, że w ponad połowie (52,5%) badanych gmin w ogóle nie występuje I i II klasa gleb.

Również obszary wiejskie Euroregionu „Pro-Europa-Viadriina” posiadają niezbyt korzystne warunki dla rozwoju produkcji rolniczej. Ziemia w byłym województwie gorzowskim pod względem jakości jest bardzo zróżnicowana. Ogólny wskaźnik bonitacji gleb wynosi 64,5 punkta, a więc jest o 2,1 punkta mniej niż średnia krajowa. Najlepsze ziemie znajdują się w północnej części euroregionu. Dlatego też uprawia się tutaj głównie rzepak, buraki cukrowe i pszenicę.

Stwierdzono, że w 60,0% badanych gmin Euroregionu „Pro-Europa-Viadriina” nie występuje I i II klasa gleb. Dominują gleby zaliczane do klasy IVa-b (39,5%) oraz klasy V-VI (43,8%) (tab. 1). Potwierdza to przedstawione opinie wójtów i burmistrzów o konieczności przebudowy dominującej obecnie funkcji rolniczej w 40,0% gmin w kierunku funkcji rolniczo-turystycznej i turystycznej.

Obszary wiejskie Euroregionu „Pomerania” posiadają na ogół korzystne warunki naturalne dla rozwoju produkcji rolniczej. Dominują gleby średnie (51%), zaś gleby dobre i bardzo dobre stanowią 24%. Średni syntetyczny wskaźnik jakości użytków rolnych w zachodniej części euroregionu jest wysoki i wynosi 0,92, zaś we wschodniej części 0,74. Z kolei syntetyczny wskaźnik rolniczej przestrzeni produkcyjnej dla województwa zachodniopomorskiego (w skali 100-punktowej) jest nieco lepszy niż średnia dla Polski i wynosi 67,1 (dla kraju 65,7). Stwierdzono, że co trzeci hektar ziemi użytkowanej rolniczo w badanych gminach Euroregionu „Pomerania” znajduje się w klasach od I-III. Dominują jednak gleby zaliczone do klas IVa-b (42,0%), (tab. 1).

Potwierdzeniem słuszności o pilnej potrzebie przebudowy funkcji gmin zachodniego pogranicza Polski jest również niekorzystna struktura obszarowa gospodarstw rolnych (tab. 2).

Stwierdzono mianowicie bardzo dużą liczbę (70,2%) gospodarstw małych (od 0 do 7 ha). Należy podkreślić, że egzystencja tej grupy gospodarstw zależy wyłącznie od zdobycia wiedzy i umiejętności ich właścicieli w dziedzinie pozyskiwania dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodu o charakterze pozarolniczym, ale w oparciu o zasoby gospodarstwa i lokalnego środowiska. Szansą tych

gospodarstw jest również rozwój przedsiębiorczości w dziedzinie niekonwencjonalnych kierunków wykorzystania ziemi również na cele pozarolnicze.

Tabela 2; Table 2

Struktura gospodarstw rolnych w gminach zachodniego pogranicza Polski
Farm acreage structure in the Western Poland borderland communes

Wyszczególnienie Specification	Euroregiony ¹ ; Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
0–2 ha	50,2	48,0	47,0	32,0	44,5
2–7 ha	23,3	27,5	24,3	28,0	25,7
7–10 ha	11,3	9,2	8,9	10,6	9,9
10–15 ha	7,5	6,3	8,6	11,1	8,1
15–50 ha	5,5	3,2	8,8	13,6	8,6
> 50 ha	2,2	5,8	2,4	4,7	3,2

¹ Objasnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Spośród całego obszaru zachodniej Polski najbardziej korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa posiada jedynie województwo zachodniopomorskie. Ważnym atutem rolnictwa zachodniopomorskiego jest dość korzystna struktura obszarowa gospodarstw. Szacuje się, że w ostatnich latach średnia wielkość indywidualnego gospodarstwa rolnego wynosiła około 18 ha, podczas gdy w kraju 7,7 ha. Obserwuje się jednak duże rozpiętości w strukturze obszarowej gospodarstw. Na ogół dominują gospodarstwa małe (do 7 ha), które stanowią 44,0% ogółu gospodarstw. Natomiast udział gospodarstw dużych (15–50 ha) wynosi 22,0%, a więc prawie 3 razy więcej niż średnio w kraju. Gospodarstw bardzo dużych (pow. 50 ha) jest w województwie zachodniopomorskim 3,4%, co stanowi największy odsetek w Polsce.

Nieco inaczej przedstawia się natomiast struktura obszarowa gospodarstw rolnych w badanych gminach Euroregionu „Pomerania” (tab. 2). Obserwuje się mianowicie bardzo dużą liczbę gospodarstw małych do 7 ha (60,0%). Jedynie co piąte gospodarstwo (21,7%) posiada obszar od 7 do 15 ha. Istnieją więc poważne problemy poprawy struktury obszarowej tych gospodarstw, zwłaszcza w aspekcie konkurencyjności rolnictwa niemieckiego.

Tabela 3; Table 3

Struktura użytkowania ziemi zachodniego pogranicza Polski
Land use structure at the Western Poland borderland

Wyszczególnienie; Specification	Euroregiony ¹ ; Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
Użytki rolne; Agricultural land	57,0	41,5	41,7	57,6	49,6
W tym: grunty orne; Included: arable land	47,6	53,1	61,7	70,0	56,8
Lasy; Forests	31,7	46,5	45,3	25,9	37,5
Pozostałe; Other	11,3	12,0	13,0	16,5	12,9

¹ Objasnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Strukturę użytkowania ziemi w badanych gminach zachodniego pogranicza przedstawiono w tabeli 3.

W strukturze użytkowania ziemi w gminach zachodniego pogranicza Polski prawie połowę (49,6%) stanowią użytki rolne, w tym grunty orne zajmują 56,8% powierzchni. Cechą charakterystyczną struktury użytkowania ziemi jest duży stopień zalesienia (37,5%), (tab. 3). Uzasadnia to w pełni koncepcję rozwoju turystyki i rekreacji w oparciu o naturalne zasoby środowiska.

Z badań wynika, że dominującym kierunkiem produkcji rolniczej w 94,3% gmin zachodniego pogranicza kraju jest uprawa zbóż (tab. 4). Z kolei w co piątej badanej gminie (20,7%) dominującym kierunkiem produkcji są rośliny okopowe. Dobrze rozwinięta produkcja roślinna sprzyja rozwojowi specjalizacji gospodarstw w produkcji zwierzęcej. Dominującym kierunkiem specjalizacji gospodarstw rolnych jest produkcja trzody chlewnej (77,9% gmin) i bydła mlecznego (27,1%).

Tabela 4; Table 4

Dominujący kierunek produkcji w badanych gminach
Dominant production trend in surveyed communes

Wyszczególnienie Specification	Euroregiony ¹ ; Euroregions ¹				
	roślinny; crop production (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
Zboża; Grains	94,7	97,5	96,0	100,0	94,3
Przemysłowe; Industrial	7,9	7,5	8,0	33,3	13,6
Okopowe; Bulb and root plants	15,8	15,0	8,0	45,5	20,7
Warzywa; Vegetables	0,0	10,0	20,0	0,0	9,3
Owoce; Fruit	0,0	5,0	4,0	12,2	2,1
Zwierzęcy; Animal production (%)					
Trzoda chlewna; Swine	81,6	77,5	83,3	87,1	77,9
Bydło mleczne; Dairy cattle	31,6	22,5	25,0	35,5	27,1
Bydło opasowe; Beef cattle	0,0	0,0	8,3	12,9	8,6
Drób (jaja); Poultry (eggs)	15,8	12,5	4,2	3,2	5,0
Drób (mięso); Poultry (meat)	0,0	22,5	16,7	9,7	11,4

¹ Objasnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprcwa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Jak wcześniej podkreślono dominującym kierunkiem produkcji we wszystkich euroregionach zachodniego pogranicza jest produkcja zbóż i trzody chlewnej. W pozostałych gałęziach produkcji istnieją różnice między poszczególnymi euroregionami. Jako przykład można podać, że w Euroregionie „Sprewa-Nysa-Bóbr” na drugim miejscu specjalizacji gospodarstw w produkcji zwierzęcej znajduje się produkcja drobiarska (tab. 4). Specjalizacja gospodarstw w produkcji drobiarskiej wynika z modelu spożycia, zmierzającego w kierunku żywności dietetycznej. Ponadto jej rozwój związany jest wzrastającym postępem technologicznym produkcji i konkurencyjnością cenową produktów drobiarskich. Istniejące w euroregionie ubojnie i zakłady przetwórstwa drobiu są dobrze skorelowane pod względem rozmiaru, kierunków produkcji i potrzeb rynku oraz skali chowu dro-

biu. Natomiast niepokojącym zjawiskiem jest kwestia zagospodarowania odchodów zwierzęcych. Problem ten nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji, że strategią rozwoju Euroregionu „Sprewa-Nysa-Bóbr” jest ekorozwój. Zdaniem GORZELAKA [2000] nieprawidłowe zagospodarowanie odchodów zwierzęcych powoduje znaczną emisję azotu i fosforu do wody i gleby. Szacuje się, że może to dotyczyć 1400 gospodarstw utrzymujących bydło, 1100 gospodarstw z produkcją trzody chlewnej i 150 ferm drobiowych. Warto podkreślić, że powszechnym sposobem utrzymania zwierząt jest chów na ściółce, który nie stanowi większego zagrożenia dla środowiska. Zagrożeniem natomiast jest nieprawidłowe przechowywanie obornika i gnojowicy [GORZELAK 2000].

Możliwości tworzenia gospodarstw rodzinnych na zachodnich obszarach przygranicznych są znacznie większe niż w innych regionach kraju z uwagi na duże zasoby ziemi w Agencji Własności Skarbu Państwa (AWRSP). Jednak proces restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa w aspekcie jego konkurencyjności z rolnictwem krajów Unii Europejskiej, a zwłaszcza rolnictwem po stronie niemieckiej napotyka na szereg barier. Mając to na uwadze badanym wójtom i burmistrzom postawiono pytanie – jakie czynniki utrudniają rozwój rolnictwa w ich gminach. W odpowiedzi 69,6% wójtów i burmistrzów wymieniło trudności ze zbytem produkcji rolnej, głównie ze względu na brak zakładów przetwórczych, punktów skupu oraz dużych zatorów płatniczych (tab. 5). Z kolei w co drugiej badanej gminie największą barierą rozwoju rolnictwa jest jego niska opłacalność. Do innych barier rozwoju rolnictwa wójtowie i burmistrzowie zaliczyli:

- brak środków finansowych na restrukturyzację i modernizację rolnictwa (40,6% gmin),
- niski wskaźnik bonitacji gleb (34,1%),
- brak korzystnej polityki rolnej (23,2%),
- duży udział małych gospodarstw (17,4%),
- wysoka cena środków do produkcji rolnej (15,9%),
- niski poziom kwalifikacji rolników (14,5%).

Tabela 5; Table 5

Bariery rozwoju rolnictwa w gminach przygranicznych
Barriers of agriculture development in the borderland communes

Czynniki utrudniające rozwój rolnictwa Factors which impede agriculture development	Euroregiony ¹ Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
1	2	3	4	5	6
Niski wskaźnik bonitacji gleb; Poor soil quality class	36,6	37,5	40,0	21,9	34,1
Brak korzystnej polityki rolnej Lack of developed agricultural policy	19,5	10,0	32,0	25,0	23,2
Brak melioracji; No land melioration	0,0	7,5	20,0	3,2	6,5
Brak środków finansowych; Lack of financial means	51,2	30,0	52,0	31,3	40,6
Brak ziemi; Lack of cultivable land	0,0	2,5	8,0	6,3	3,6
Trudności ze zbytem produkcji (brak zakładów przetwórczych, skupu, zatory płatnicze) Problems with produce market (no processing plants, no purchase, payment problems)	63,4	70,0	80,0	68,8	69,6
Trudności z uzyskaniem kredytu (wysoko oprocentowany) Problems with obtaining credit (high interest rate)	4,9	12,5	8,0	9,4	8,7

1	2	3	4	5	6
Nieopłacalna produkcja; Unprofitable production	34,1	35,0	64,0	75,0	50,0
Wysoka cena środków do produkcji rolnej High costs of agricultural production means	17,1	7,5	16,0	25,0	15,9
Zaniedbania infrastruktury; Infrastructure negligence	2,4	2,5	4,0	3,2	2,9
Niski poziom kwalifikacji rolników Low level of farmers' qualifications	12,2	10,0	8,0	28,1	14,5
Duża lesistość; High degree of woodiness	17,1	2,5	4,0	0,0	6,5
Duży udział małych gospodarstw Significant percentage of small farms	14,6	17,5	24,0	15,6	17,4
Obszary chronione; Protected areas	0,0	0,0	0,0	3,2	0,7
Trudności w nabyciu gruntów z AWRSP Problems with land purchasing from Agency of State Treasury Agricultural Property	0,0	0,0	0,0	3,2	0,7

¹ Objaśnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

W opinii wójtów i burmistrzów gmin zachodniego pogranicza kraju lista czynników utrudniających rozwój rolnictwa jest bardzo długa. Jak wcześniej podkreślono obszary wiejskie zachodniego pogranicza nie posiadają sprzyjających warunków dla rozwoju rolnictwa i dlatego kreują nową strategię rozwoju w kierunku wykorzystania zasobów przyrodniczych na cele turystyczne i rekreacyjne. Jednak i rozwojowi turystyki, a zwłaszcza agroturystyki jest potrzebne rolnictwo o charakterze rodzinnym, produkujące zdrową żywność, a także produkty regionalne. Mając między innymi to na uwadze badanych wójtów i burmistrzów poproszono o odpowiedź na pytanie – jakie działania podejmuje ich gmina na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie (tab. 6).

Tabela 6; Table 6

Działania gmin na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie
Communes' actions for structural transformations in agricultural sector

Działania na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie Actions for structural transformations in agricultural sector	Euroregiony ¹ Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
1	2	3	4	5	6
Udzielanie ulg podatkowych; Tax reduced rates	9,5	5,0	2,9	20,0	8,8
Powiększanie istniejących gospodarstw (w tym pomoc AWRSP i ARiMR) Enlargement of farms (including aids from ASTAP and AriMR)	23,8	12,5	8,6	52,0	22,8
Dotacje do zakupu materiału siewnego Subsidising purchase of seeding material	4,8	0,0	0,0	0,0	0,9
Przekwalifikowania zawodowe, kursy szkolenia Professional retraining courses, training courses	33,3	17,5	65,7	32,0	37,7
Współpraca z RCDRRiOW, ODR lub Izbą Rolniczą Cooperation with RCDRRiOW, Agricultural Advisory Centres or Agricultural Chamber	9,5	0,0	22,9	4,0	9,6

1	2	3	4	5	6
Poprawa infrastruktury technicznej i społecznej Improvement of technological and social infrastructure	33,3	12,5	20,0	4,0	17,5
Specjalizacja; Specialization	9,5	2,5	11,4	16,0	9,6
Zainteresowanie rolników produkcją roślin na biopaliwa, rolnictwo ekologiczne Convincing of farmers in profitability of biofuel plant production and ecological farming	14,3	5,0	11,4	12,0	10,5
Plan rozwoju agroturystyki w gminie Plan of agritourism development in a commune	14,3	5,0	5,7	8,0	7,9
Dwuzawodowość; Double profession	4,8	2,5	0,0	8,0	3,5
Handel i dystrybucja pasz i nawozów Trade and distribution of fodder and fertilizers	0,0	2,5	0,0	0,0	0,9
Wspieranie grup producenckich Support of producers groups	4,8	0,0	5,7	4,0	3,5
Wspieranie lokalnego przetwórstwa Support of local processing industry	23,8	2,5	11,4	4,0	9,6
Zalesianie gruntów; Afforestation	19,0	0,0	0,0	0,0	5,3
Stworzenie strategii rozwoju gminy Establishment of commune development strategy	4,8	0,0	0,0	0,0	0,9
Brak działań; No activities	0,0	35,0	2,9	12,0	17,5
Razem; Total	84,0	92,5	83,3	75,8	81,4
Brak danych; No data available	16,0	7,5	16,7	24,2	18,6

¹ Objasnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Z badań wynika, że mimo wielu barier rozwoju gospodarstw rolnych gminy podejmują szereg różnorodnych działań na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie. W opinii wójtów i burmistrzów najważniejszym czynnikiem przyspieszającym proces przemian strukturalnych w rolnictwie w ponad co trzeciej gminie (37,7% gmin) zachodniego pogranicza są przekwalifikowania zawodowe, kursy i szkolenia. Działania te mają na celu poprawę struktury zatrudnienia w rolnictwie na wzór krajów Unii Europejskiej. Powszechnie jest bowiem wiadomo, że znaczna część ludności rolniczej musi odejść z rolnictwa i podjąć pracę w zawodach poza rolniczych na obszarach wiejskich i małych miast. Ludność ta jednak nie powinna zmieniać miejsca zamieszkania i winna korzystać ze wspólnego gospodarstwa domowego swojej rodziny. Obniży to znacznie koszty utrzymania i poprawi zbyt produktów rolnych. W tym celu konieczny jest wielofunkcyjny rozwój wsi, a zwłaszcza rozwój przedsiębiorczości w rolnictwie, turystyce i usługach [BRODZIŃSKA 2002].

Działania gmin zachodniego pogranicza kraju na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie i na obszarach wiejskich obejmują również (tab. 6):

- powiększenie obszaru istniejących gospodarstw (w tym pomoc AWRSR i ARiMR), (22,8% gmin),
- poprawę infrastruktury technicznej i społecznej (17,5%),
- wspieranie rolników w zakresie produkcji roślin na biopaliwa i rozwoju rol-

- nictwa ekologicznego (10,5%),
- współpraca z instytucjami doradczymi (9,6% gmin),
- wspieranie rozwoju specjalizacji gospodarstw (9,6%),
- wspieranie rozwoju lokalnego przetwórstwa (9,6%).

Natomiast niepokojącym zjawiskiem jest fakt, że 17,5% badanych gmin zachodniego pogranicza nie podjęła żadnych działań na rzecz przemian strukturalnych w rolnictwie (tab. 6).

Szeroki program działań na rzecz procesu przemian strukturalnych w rolnictwie podjęto w gminach Euroregionu „Pomerania” i szerzej w województwie zachodniopomorskim. Jak wcześniej podkreślono rolnictwo Pomorza Zachodniego znajduje się aktualnie w fazie procesu transformacji, głównie z sektora uspołecznionego na model rolnictwa rodzinnego. W fazie realizacji są trzy podstawowe warianty, a mianowicie tworzenie [MICKIEWICZ, GOTKIEWICZ 2001]:

- gospodarstw rodzinnych, które będą podstawą sektora indywidualnego;
- średnich i dużych gospodarstw typu menedżerskiego, opartych na własności mieszanej (indywidualnej i przejętej ze Skarbu Państwa, prowadzących intensywną gospodarkę rolną, zintegrowanych z systemem agrobiznesu);
- wielkotowarowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (prywatnych lub państwowych), dominujących w dostarczaniu dużej masy jednorodnej produkcji towarowej dla zintegrowanych z nimi zakładów przetwórstwa rolnego.

Należy podkreślić, że możliwości tworzenia gospodarstw rodzinnych na obszarach przygranicznych Pomorza Zachodniego są znacznie większe niż w innych województwach Polski.

Badane gminy zachodniego pogranicza kraju podejmują również działania na rzecz modernizacji i restrukturyzacji sektora rolnego (tab. 7).

Z badań wynika, że w ponad co drugiej gminie (54,2% gmin) podejmowane są działania w zakresie wprowadzania nowoczesnych metod agrotechnicznych i produkcyjnych. W tym celu realizowane są różnorodne programy edukacyjno-doradcze dla ludności rolniczej. Do innych działań badani wójtowie i burmistrzowie zaliczyli:

- wspieranie rozwoju specjalizacji gospodarstw (22,2%),
- rozwój nowych kierunków produkcji (biopaliwo, biomasa, rolnictwo ekologiczne), (22,2%),
- wspieranie rozwoju integracji poziomej w rolnictwie – grupy producenckie (12,5%),
- pomoc w składaniu wniosków o programy pomocowe (12,5%).

Tabela 7; Table 7

Działania gmin na rzecz modernizacji i restrukturyzacji sektora rolniczego
Commune actions for modernization and restructuring of agricultural sector

Wyszczególnienie; Specification	Euroregiony ¹ ; Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
1	2	3	4	5	6
Uruchomienie punktu skupu; Opening of purchasing centre	3,8	5,0	25,0	5,6	8,3
Tworzenie grup producenckich; Creating producers' groups	11,5	7,5	16,7	0,0	12,5
Zalesianie gruntów; Afforestation	3,8	2,5	16,7	16,7	9,7
Wspieranie rozwoju specjalizacji Support of specialization development	19,2	5,0	25,0	33,3	22,2

1	2	3	4	5	6
Nowe kierunki produkcji (biopaliwa, biomasa, rolnictwo ekologiczne) New production trends (biofuels, biomass, ecological farming)	23,1	2,5	50,0	16,7	22,2
Wprowadzanie nowoczesnych metod agrotechnicznych i produkcyjnych, szkolenia i doradztwo Introduction of modern agrotechnical and technological methods, training courses, advisory service	84,6	10,0	66,7	27,8	54,2
Pomoc w składaniu wniosków (fundusze przedakcesyjne, AWRSP); Assistance with writing and putting in applications (pre-accession funds, ASTAP)	7,7	5,0	8,3	22,2	12,5
Ulgi podatkowe; Tax reduced rates	0,0	0,0	0,0	22,2	5,6
Sprzedaż budynków komunalnych pod działalność gospodarczą Selling council buildings for economic activity purposes	0,0	0,0	0,0	5,6	1,4
Rozwój agroturystyki; Agritourism development	3,8	0,0	8,3	22,2	8,3
Brak działań; No activities	0,0	10,0	0,0	16,7	9,7

¹ Objasnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviation for the Euroregion names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Tabela 8; Table 8

Działania gmin na rzecz ograniczenia bezrobocia wśród ludności wiejskiej
Commune actions for the control of unemployment among rural population

Wyszczególnienie: Specification	Euroregiony ¹ euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
Roboty publiczne i interwencyjne; Public and intervention works	14,3	42,5	55,0	37,5	37,5
Wspieranie rozwoju dwuzawodowości Support of getting another profession	8,6	5,0	15,0	20,8	11,6
Handel przygraniczny; Borderland trade	0,0	2,2	0,0	0,0	0,9
Inwestycje w infrastrukturę techniczną i społeczną Investments in technological and social infrastructure	8,6	2,2	20,0	4,2	7,1
Tworzenie nowych stanowisk pracy z Funduszu AWRSP i nie tylko Creating new work places using the AWRSP and other funds	5,7	10,0	30,0	12,5	13,4
Realizacja programów pomocowych; Realization of aid programmes	5,7	7,5	25,0	37,5	13,4
Wspieranie rozwoju lokalnego biznesu; Support of local business	8,6	27,5	35,0	20,8	26,8
Szkolenia i przekwalifikowania; Training and retraining courses	74,3	22,5	30,0	33,3	43,8
Agroturystyka; Agritourism	17,1	5,0	20,0	12,5	13,4
Polityka podatkowa gminy; Commune tax policy	2,9	2,2	5,0	4,2	3,6
Brak działań; No activities	2,9	0,0	0,0	0,0	1,8
Opracowanie planów przestrzennego zagospodarowania w celu umożliwienia inwestowania w działalność pozarolniczą Working out spatial management plans to enable investments in non-agricultural activity	0,0	0,0	0,0	4,2	0,9
Organizowanie świetlic środowiskowych Establishment of environmental clubs	0,0	0,0	0,0	4,2	0,9

¹ Objasnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa sprzyjają działania gmin na rzecz ograniczenia bezrobocia wśród ludności wiejskiej. Stwierdzono, że w 43,8% gmin zachodniego pogranicza organizowane są szkolenia i przekwalifikowania ludności rolniczej i wiejskiej (tab. 8). Należy podkreślić, że skala tego bezrobocia wśród ludności wiejskiej, zwłaszcza o charakterze strukturalnym jest bardzo duża. Do innych działań zmniejszających bezrobocie wójtowie i burmistrzowie zaliczyli:

- roboty publiczne i prace interwencyjne (37,5% gmin),
- wspieranie lokalnego biznesu (26,8%),
- tworzenie nowych stanowisk pracy m.in. z Funduszu AWRSP (13,4%),
- realizację programów pomocowych (13,4%),
- rozwój agroturystyki (13,4% gmin).

W procesie restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa zachodniego pogranicza Polski niezwykle istotnym zagadnieniem jest poszukiwanie możliwości zwiększenia konkurencyjności gospodarstw w stosunku do rolnictwa po stronie niemieckiej. Mając to na uwadze badanym wójtom i burmistrzom postawiono pytanie – jaka grupa rolników zachodniego pogranicza jest w stanie sprostać standardom Unii Europejskiej. Analizując odpowiedzi generalnie należy stwierdzić, że badani wójtowie i burmistrzowie nie posiadali gruntownego rozeznania w tej kwestii, o czym świadczy fakt uchYLENIA SIĘ od odpowiedzi na to pytanie około 50% respondentów. Jednak z uzyskanych odpowiedzi można wnioskować, że pod względem wielkości gospodarstwa wymogom tym jest w stanie sprostać zaledwie co piąte gospodarstwo (19,9%), (tab. 9). Natomiast pod względem wyposażenia w środki produkcji wymagania te może spełnić tylko 14,7% gospodarstw. Z kolei pod względem wieku i wykształcenia rolników wymogi te spełnia 16,2% gospodarstw.

Tabela 9; Table 9

Rolnicy, którzy są w stanie sprostać standardom Unii Europejskiej
(w opinii wójtów i burmistrzów gmin)

Farmers able to meet EU standards (in commune leaders' and mayors' opinions)

Kryteria; Criteria	Euroregiony ¹ ; Euroregions ¹ (%)				
	N	SNB	PEV	P	R
Areał gospodarstwa; Farm acreage	21,9	19,7	20,3	20,3	19,9
Wyposażenie; Equipment	15,0	13,9	12,4	14,1	14,7
Odpowiedni wiek i wykształcenie Suitable age and education	12,0	12,4	20,0	26,6	16,2

¹ objaśnienie skrótów nazw euroregionów: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – razem euroregiony; Abbreviations for the Euroregions names: N – Nysa, SNB – Sprewa-Nysa-Bóbr, PEV – Pro-Europa-Viadrina, P – Pomerania, R – Euroregions in total

Podsumowując należy stwierdzić, że obecnie co piąte lub szóste gospodarstwo rolne zachodniego pogranicza Polski może spełnić wymagania standardowe Unii Europejskiej. Wymagania te decydują jednocześnie o konkurencyjności naszego rolnictwa na rynkach Unii Europejskiej, w tym zwłaszcza na sąsiednim rynku niemieckim. Jednocześnie z badań wynika, że około 80% gospodarstw zachodniego pogranicza kraju ma obecnie charakter socjalny. Wskazuje to na

pilną potrzebę poszukiwania szans restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa, pozyskiwania przez rolników dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodu oraz rozwoju przedsiębiorczości. Oznacza to również, że bez rozwoju wielozawodowości na obszarach wiejskich, w tym wielofunkcyjnego rozwoju gospodarstw rolnych istnieją małe szanse na podniesienie standardu i jakości życia ludności na obszarach wiejskich [GOTKIEWICZ 2000; LEWCZUK 2002].

Podsumowanie i wnioski

Badania nad problemami rozwoju rolnictwa zachodniego pogranicza Polski pozwalają na następujące podsumowanie i wnioski:

1. Z badań wynika, że na koniec 2002 r. w ponad 70% gmin zachodniego pogranicza dominującą funkcją było rolnictwo (45,8% gmin) i funkcja rolniczo-turystyczna (25,7% gmin). Wiadomo jest, że obszary wiejskie zdominowane przez rolnictwo, a zwłaszcza o słabych glebach borykają się z wieloma problemami i bez gruntownej restrukturyzacji i modernizacji nie mają szans na podniesienie standardu i jakości życia rodzin wiejskich. Uwzględniając ten fakt badani wójtowie i burmistrzowie zaproponowali, aby zmniejszyć funkcję rolniczą gmin z 45,8% obecnie na 12,9% w przyszłości. W opinii wójtów i burmistrzów należy rozbudować funkcję rolniczo-turystyczną z 25,7% obecnie do 40,8% w przyszłości. Rozwój turystyki winien być umiejętnie zsynchronizowany z rozwojem rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego.
2. Pilna konieczność przebudowy dominujących funkcji obszarów wiejskich zachodniego pogranicza wynika głównie z braku warunków do rozwoju rolnictwa ze względu na niską jakość gleb oraz niekorzystną strukturę obszarową gospodarstw rolnych. Z badań wynika, że ponad 70,0% gospodarstw rolnych nie przekracza 7 ha. Egzystencja tych gospodarstw zależy od wiedzy i umiejętności ich właścicieli w pozyskiwaniu dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodu o charakterze pozarolniczym. Szczególnie ważnym zagadnieniem jest poszukiwanie szans rozwoju w oparciu o rozwój przedsiębiorczości w dziedzinie niekonwencjonalnych kierunków wykorzystania zasobów gospodarstwa, a zwłaszcza ziemi na cele pozarolnicze.
3. Najważniejszym czynnikiem przyspieszającym proces przemian strukturalnych w rolnictwie w ponad co trzeciej gminie (37,7% gmin) zachodniego pogranicza są przekwalifikowania zawodowe, kursy i szkolenia. Celem ich winna być poprawa struktury zatrudnienia w rolnictwie, gdyż obecnie około 40,0% ludności zawodowo czynnej pracuje w rolnictwie. Wiadomo bowiem, że znaczna część ludności rolniczej musi odejść z rolnictwa i podjąć pracę w zawodach poza rolniczych na obszarach wiejskich i małych miast. Ludność ta jednak nie powinna zmieniać miejsca zamieszkania i powinna korzystać ze wspólnego gospodarstwa domowego swojej rodziny. W tym celu konieczny jest wielofunkcyjny rozwój wsi i gospodarstw rolnych, a zwłaszcza rozwój przedsiębiorczości w rolnictwie i jego otoczeniu oraz w turystyce i usługach.
4. Proces restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa zachodniego pogranicza w

aspekcie jego konkurencyjności z rolnictwem krajów Unii Europejskiej, a zwłaszcza rolnictwem po stronie niemieckiej napotyka na szereg barier. Do najważniejszych barier rozwoju rolnictwa wójtowie i burmistrzowie zaliczyli trudności ze zbytem produkcji rolniczej (69,6% gmin), niską opłacalność produkcji (50,0% gmin) oraz brak środków finansowych na restrukturyzację i modernizację rolnictwa (40,6% gmin). Obecnie jedynie co piąte gospodarstwo rolne zachodniego pogranicza może spełnić wymagania standardowe Unii Europejskiej. Wymagania te decydują o konkurencyjności naszego rolnictwa na rynkach UE, a zwłaszcza na sąsiednim rynku niemieckim. Stwierdzono, że około 80,0% gospodarstw zachodniego pogranicza ma obecnie charakter socjalny, co świadczy o pilnej potrzebie działań na rzecz wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, w tym zwłaszcza rozwoju przedsiębiorczości w rolnictwie i jego otoczeniu.

Literatura

- BIERNAT-JARKA A. 2004. *Przemiany strukturalne rolnictwa w Polsce*. Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 1015: 47–51.
- BRODZIŃSKA K. 2002. *Przedsiębiorczość i innowacyjność właścicieli gospodarstw rozwojowych w rolnictwie*, w: *Przedsiębiorczość w rolnictwie i na obszarach wiejskich*. CROW-UWM Olsztyn 1: 91–116.
- BRODZIŃSKI Z., LEWCZUK A. 2002. *Rola państwa w procesie przemian strukturalnych w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, w: *Wykorzystanie lokalnych i regionalnych czynników w społeczno-gospodarczej aktywizacji obszarów wiejskich*. AR Szczecin, BAR Gorki, UWM Olsztyn, Szczecin, II: 71–78.
- CHYLEK E.K., BRODZIŃSKI Z., GOTKIEWICZ W. 1996. *Rolnicy przedsiębiorczy, ich gospodarstwa i problemy*. Zesz. Probl. Post. Nauk Rol. 433: 75–96.
- GORZELAK G. (red.). 2000. *Ekorozwój w Euroregionie „Sprewa-Nysa-Bóbr”*. Wyd. S-N-B Gubin: 74 ss.
- GOTKIEWICZ W. (red.) 2000. *Dodatkowe i alternatywne źródła dochodów na obszarach wiejskich*. Wyd. CROW-UWM Olsztyn: 297 ss.
- LEWCZUK A. (red.) 2002. *Przedsiębiorczość w rolnictwie i na obszarach wiejskich*. CROW-UWM Olsztyn 1: 347 ss.
- MICKIEWICZ A., MICKIEWICZ P., ORYLSKA J. 2004. *Struktura agrarna a rozwój przedsiębiorczości na przygranicznych terenach Pomorza Zachodniego w okresie integracji europejskiej*, w: *Problemy rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i małych miast w aspekcie zrównoważonego rozwoju*. AR Szczecin i BAR Gorki, Szczecin, II: 623–636.
- MICKIEWICZ B., GOTKIEWICZ W. 2001. *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania procesu rozwoju przygranicznych obszarów wiejskich*. AR Szczecin: 76 ss.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rodzinne, problemy rozwoju rolnictwa, restrukturyzacja i modernizacja rolnictwa, przemiany strukturalne, strategia rozwoju, obszary przygraniczne, produkcja rolnicza, specjalizacja gospodarstw

Streszczenie

Określono stan i możliwości rozwoju rolnictwa na obszarach przygranicznych zachodniej Polski i jego miejsca w realizacji strategii ekorozwoju. W badaniach główna uwaga została skierowana na czynniki warunkujące proces modernizacji gospodarstw rolnych. Zasięg terytorialny badań obejmował gminy wchodzące w skład następujących euroregionów: „Nysa”, „Sprewa-Nysa-Bóbr”, „Pro-Europa-Viadrina” i „Pomerania”. W pracy wykorzystano głównie wyniki badań, które uzyskano w oparciu o wywiad z zastosowaniem kwestionariusza z 140 wójtami i burmistrzami gmin wchodzących w skład wyżej wymienionych euroregionów. Z badań wynika, że na koniec 2002 r. w ponad 70,0% gmin zachodniego pogranicza dominującą funkcją było rolnictwo (45,8% gmin) i funkcja rolniczo-turystyczna (25,7% gmin). W opinii wójtów i burmistrzów istnieje pilna konieczność zmniejszenia funkcji rolniczej gmin z 45,8% obecnie na 12,9% w przyszłości. Jednocześnie należy rozbudować funkcję rolniczo-turystyczną z 25,7% obecnie do 40,8% w przyszłości. Do najważniejszych barier rozwoju rolnictwa wójtowie i burmistrzowie zaliczyli trudności ze zbytem produkcji rolniczej (69,6% gmin), niską opłacalność produkcji (50,0% gmin) i brak środków na restrukturyzację i modernizację rolnictwa (40,6% gmin). Stwierdzono, że około 80,0% gospodarstw rolnych zachodniego pogranicza ma obecnie charakter socjalny.

THE PROBLEMS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT AT WESTERN BORDERLAND OF POLAND IN COMMUNE GOVERNORS' AND MAYORS' OPINIONS ²

Aleksander Lewczuk, Wojciech Gotkiewicz

Department of Agrobusiness and Environmental Economy,
University of Warmia and Mazury, Olsztyn

Key words: family farms, agricultural development, agricultural restructuring and modernisation, structural transformation, development strategy, borderland regions, agricultural production, farm specialisation

Summary

The aim of study was to recognize the situation and opportunities of agricultural development at the western borderland of Poland, and the position of agriculture in the process of environmental development strategy implementation. The research focused on the factors that condition the process of agricultural farms modernization. Territorial range of the research covered the communes included in the following Euroregions: „Nysa”, „Sprewa-Nysa-Bóbr”, „Pro-Europa-Viadrina” and „Pomerania”. Paper includes mainly the results of inquiry, which were obtained during interviews (with a questionnaire form) with 140 commune governors and mayors of communes located in the above-men-

² The research was partially funded by the Foundation of Polish-German Co-operation in Warszawa, Poland.

tioned Euroregions. The results reveal that at the end of 2002 in more than 70.0% communes at western borderland of Poland the dominant function was agricultural (45.8% communes) and agrotourist (25.7% communes) activity. In the opinion of commune governors and commune mayors there is an urgent necessity to change the agricultural function of communes from 45.8% at present to desired 12.9% in the future. At the same time the agrotourist function should be developed from 25.7% at present to desired 40.8% in the future. In commune governors' and commune mayors' opinions the most important barriers of agricultural development are as follows: problems with finding market for agricultural goods (69.6% communes), low production profitability (50.0% communes) and the lack of financial means to be allotted for agricultural restructuring and modernization (40,6% communes). It was stated that about 80.0% agricultural farms at the western borderland of Poland are included in the State welfare programme.

Prof. dr hab. Aleksander **Lewczuk**
Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Pl. Łódzki 2
10-957 OLSZTYN
e-mail: lewczuk@uwm.edu.pl